

Osmanlı Arşivine İntikal Etmeyen Osmanlı Evrakı*

*The Ottoman Records That Were
Not Transferred to the Ottoman Archives*

VAHAP SAYIN**

Öz

Osmanlı Devleti, vatandaşının hukukunu korumak, devletlerarası ilişkileri ile ilgili konuları kayıt altına almak ve kendi sisteminin devamlılığını sağlamak için kayıt tutmaya çok önem vermiştir. Bunun sonucunda külliyetli bir evrak birikmiştir. Ancak devletin sıkıntılı zamanlar yaşamaya başladığı son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde evrakın muhafazasında gösterilen ihmal, bu külliyetli evrakın tamamının Osmanlı Arşivine intikal etmesine mâni olmuştur. Evrakın günümüzde Osmanlı Arşivine intikal etmemesinin başlıca sebepleri İstanbul'daki Bâbiâlî yangınları ile taşradaki hükûmet konakları yangınları, sağlıksız mahzenlerde tutulan evrakın, ilgisizlikten kaynaklı yağmur, nem, rutubet gibi sebeplerle yok olması, 1931 yılında bir milyondan fazla evrakın hurda kâğıt niyetiyle Bulgaristan'a satılması, Osmanlı Devleti'nin savaşlarda kaybettiği topraklarda evrakının kalması ve zaman zaman yapılan belge imha uygulamalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Hazine-i Evrak, Bâbiâlî Yangınları, Osmanlı Arşivi, Bulgaristan, İmha

ABSTRACT

The Ottoman Empire attached great importance to record-keeping in order to protect the rights of its citizens, to record matters related to international relations, and to ensure the continuity of its system. As a result, a large amount of documents accumulated. However, the negligence shown in the preservation of the documents during the last period of the Empire's troubled times and the first periods of the Republic prevented the transfer of all of these documents to the Ottoman Archive. The main reasons for the documents not being transferred to the Ottoman Archive

* Makale geliş tarihi: 15 Nisan 2025, kabul tarihi: 12 Haziran 2025, araştırma makalesi. 

** Doktora Öğrencisi, [Ankara Üniversitesi](#) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara/Türkiye, vahapsayin@hotmail.com, ORCID 

today are the Bâbîâlî fires in Istanbul and the fires in the government mansions in the provinces, the destruction of documents kept in unhealthy vaults due to rain, humidity and dampness caused by lack of interest, the sale of more than one million documents to Bulgaria in 1931 for scrap paper, the Ottoman Empire's documents remaining in the lands it lost in wars, and document destruction practices from time to time.

Keywords: Hazine-i Evrâk, Bâbîâlî Fires, Ottoman Archive, Bulgaria, Destruction

Giriş

OSMANLI idari sistemi, kayıt tutma konusunda yüksek bir titizlik ve düzenlilik sergilemiştir. İstanbul'un fethedilmesini takiben, devletin resmî yazışmalarının ve önemli belgelerinin korunması amacıyla Yedikule, Osmanlı Devleti tarafından ilk evrak mahzeni olarak tahsis edilmiştir. Başlangıçta kese, torba ve sandıklar içinde muhafaza edilen resmî evraklar, ilerleyen süreçte Topkapı Sarayı'na nakledilmiş; bu belgeler, saray bürokrasisinin merkezi olan Kubbealtı'nın hemen yanında bulunan Hazine-i Âmire'de, devletin diğer kıymetli varlıklarıyla birlikte – özellikle gelir kayıtları, altın ve gümüş akçeler ile değerli eşyalar- özenle korunmuştur. Divan toplantılarının zamanlar önemini yitirmesinin ardından devlet evrakları, Sultanahmet'te bulunan Saray-ı Atik, Bâbîâlî'ye yakın Tomruk Dairesi ve Kubbealtı'nın bitişiğinde yer alan Dış Hazine gibi yerlere taşınmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarında sadrazamın makamı olan Paşa Kapısı yerine Bâbîâlî teşekkül edilmeye başlayınca evrak üreten kurum sayısı artmış, Bâbîâlî ile birlikte Bâb-ı Defteri, Bâb-ı Seraskerî ve Bâb-ı Meşihat bu kapsama girmiştir. Bâbîâlî evrakı için sadrazam sarayının bahçesinde yapılan arşiv binası; Bâb-ı Defterî evrakı önce Topkapı Sarayı'ndaki Defterhâne'de ve daha sonra maliye dairesinde muhafaza edilirken 1837 yılında Maliye Nezareti kurulunca Sultanahmet'te kurulan depoda muhafaza edilmiş; Bâb-ı Seraskerî evrakı Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra bugünkü İstanbul Üniversitesinin bulunduğu yerde bulunan Saray-ı Atik'te yapılan mahzende tutulmaya başlanmış, son daire olan Bâb-ı Meşihatın evrakı ise bugünkü İstanbul Müftülüğünün bulunduğu Ağa Kapısı denilen yere taşınmıştır.

Arşivlerin dağınık olması ve belgelerin elverişsiz ortamlarda tutulması devlet için yeni bir arşiv binası yapma zarureti meydana getirmiş, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın (ö. 1858) gayretleriyle 1847 yılında Hazine-i Evrak ismiyle bir arşiv binasının yapımına başlanmış, bu bina 1848'de tamamlanmış ve 1850 yılında faaliyete geçmiştir. Devletin yıkılışına kadar Sadarete bağlı olarak faaliyetlerini devam ettiren ve devletin ana arşivi olan Hazine-i Evrak başta müdürlük, daha sonra nazırlık olmuş, Cumhuriyet'in ilanından sonra Hazine-i Evrak Mümeyyizliği, 1933 yılında Başvekalet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü, 1937 yılında Arşiv Dairesi Müdürlüğü, 1943'te Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü, 1960'ta Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü, 1982'de Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ismini almış, 1984 yılında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kurularak Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ve Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı bu genel müdürlüğe bağlanmıştır. Böylece 1848 yılında Hazine-i Evrak ismi ile kurulan kurum 1982 yılında Osmanlı Arşivi

ismini almıştır.¹ İstanbul'un Kâğıthane ilçesinde yapılan ve 2013 yılında faaliyet giren Osmanlı Arşivi Külliyesi ile Türk arşivciliğinin mekân sorun çözülmüştür. 2018 yılında çıkan 11 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 1984 yılında kurulan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhurbaşkanlığına bağlı müstakil bir başkanlık hâline gelmiştir.² Osmanlı Arşivi bugün 95 milyon belge ve 400 bin defter ile dünyanın en önemli arşivlerinden birisidir. Devlet, muamelesi bitmiş hiçbir belgeyi atmamış, evrakın muhafazasına çalışarak daha sonraki asırlara intikal etmesini sağlamıştır.

Balkan memleketlerinin, Arap coğrafyasının, Macaristan'ın, Güney Rusya ve Türkiye Cumhuriyeti'nin son altı asırlık tarihinin ana başvuru kaynağı Osmanlı Arşivleridir.³ Uzun seneler buralarda hüküm sürmüş Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan arşiv, sadece Türkiye Cumhuriyeti arşivini değil bu bölgelerde bağımsızlığını kazanmış onlarca devletin arşivini de barındırmaktadır. Osmanlı arşivinde buralara ait evrak bulunduğu gibi Osmanlı hâkimiyetinde kalmış bu topraklarda da Osmanlı Devleti'ne ait arşiv malzemesi bulunmaktadır. Zira devlet genel işleyişi ile ilgili resmî belgelerini en ince titizlikle muhafaza etmiş, bunun sonucunda çok büyük bir evrak külliyesi oluşturmuştur.

Bahsedilen bu Osmanlı evrakı dört büyük sınıfa ayrılabilir:

- 1) Bâbîâlî ve Dîvân-ı Hümâyûn belgeleri: Sultan Abdülmecid'e (1839-1861) kadar bizzat padişahlar tarafından yazılmış hatt-ı hümayunlar, Dîvân-ı Hümâyûnda alınan kararların yazıldığı devletin kanun ve nizam mecelleleri hükmünde olan ahkâm defterleri, devletten maaş alan askerî sınıfın maaşlarının kaydedildiği mevacib defterleri bu sınıftandır.
- 2) Defter-i Hâkâniye ait defter ve belgeler: Emlak ve araziye ait her türlü kaydın tutulduğu defter ve belgelerdir. Osmanlı Devleti'nde arazi, dirlik adı altında askerlik hizmeti karşılığı olarak verildiği ve mülkiyetin delili olduğu için bu kayıtlar çok titizce tutulmuş ve muhafazasına azami gayret edilmiştir.
- 3) Devletin muhasebat ve maliyesi ile ilgili defter ve belgeler.
- 4) Mahkemelerce tutulan şer'îye sicilleri.

Bunların dışında bir de daha sonraki asırlarda nezaretlerce üretilmiş evrak vardır. Ana çerçevesi çizilen bu evrak toplu hâlde bulunmayıp çok değişik mahzenlerde muhafaza edilmiştir.⁴

¹ Necati Aktaş -Yusuf Halaçoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", *DİA*, C. 5, 1992, s. 122-126; Salahaddin Elker, "Mustafa Reşid Paşa ve Türk Arşivciliği", *IV. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (10-14 Kasım 1948)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952), s. 182-189.

² Uğur Ünal, *Arşivciliğimizin Yüz Yılı, 1846-1945*, (Ankara: TTK Yay. 2023), s. 617.

³ Halil İnalçık, "Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, (İstanbul: Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı, 1985), s. 39.

⁴ Abdurrahman Şeref, "Evrak-ı Atfika ve Vesâik-i Târihiyyemiz", *Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuâsı (TOEM)*, C. I, S. 1, 1 Nisan 1326 (1910). s. 9-13.

Osmanlı Devleti, hâkimiyetindeki insanlar ve topraklar ile ilgili malumatı, bunun için düzenlediği kanun ve nizamları, uluslararası ilişkileri, kendi insanının birbirleriyle ve devleti ile olan muamelesini belgelemeye ve bunu kayıt altına alıp sonraki kuşaklara aktarmaya azami itina göstermiştir. Bunu da oluşan evrakı, evrakın olduğu kurumlarında muhafaza etmekle sağlamıştır. Böylece evrakların kaybolmasının önüne geçilmek istenmiştir. Kaybı önlemek için Fatih Kanunnamesi'nde yazılan bir hükümde, Hazine ile Defterhanenin açılması ve kapatılması durumunda defterdarların bulundurulması talimatı verilmesi dikkat çekicidir.⁵

Osmanlı Devleti'nin gösterdiği tüm ihtimama rağmen saray merkezli ilk dönem evrakları günümüze ulaşmamıştır. Osmanlı Arşivine intikal eden en eski ferman, 871/1466-7 yılında Fatih Sultan Mehmed'in (1444-1446, 1451-1481) oğlu Sultan II. Bayezid'e (1481-1512), Hacı Hüseyin isimli şahsın şehir ahalisine olan borçlarından dolayı emlakinin sattırılarak borçlarının ödenmesi ile ilgili fermanıdır.⁶ En eski vakfiye evrakı 827/1423-4 yılında Tokat'ta bulunan Hacı İvaz Paşa Vakfı'na ait bir vakfiyedir.⁷ En eski hüccet evrakı 857/ 1453 yılında Sekine Hatun'un merhum oğlu Mehmed Bey b. İshak Bey'in muhalledatındaki hissesinden dolayı müteveffanın veresiyle musalahasını mübeyyin Edirne Kadısı İbrahim b. Halil tarafından tanzim ve Kadıasker Süleyman b. Halil ve Ali b. Yusuf el-Fenarî taraflarından tasdik olunan hüccettir.⁸ Osmanlı Arşivinde bulunan en eski defter 835/1432 tarihli, Arvanid sancağının Sarıca Paşaoğlu Umur Bey tarafından hazırlanan icmal defteridir.⁹ En eski mühimme defteri, 961/1554 tarihli 1 numaralı defterdir.¹⁰ Belgeler arasında da en eski vesika 770/1368-9 yılına ait Kandilci Salih b. Abdullah'a ait dua içerikli bir vesikadır.¹¹

Ancak zamanla sıkıntılı yılların yaşanmaya başlanması, buhranlar, bu durumların beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntılar, farklı farklı kurum mahzenlerinde tutulan bu evrakın ihmal edilmesine, unutulmasına sebep olmuştur. Özellikle XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarında yangınlar, ihmaller veya ilgisizlik, Bulgaristan'a evrak satışı ve savaşlardan dolayı evrakın düşman eline geçmesi gibi sebeplerden dolayı Osmanlı evrakının bir kısmı yok olmuştur. Durumun ciddiyetine varıldığına ise çok geç kalınmıştır. Çünkü sandıklar içinde evraklar zamana mağlup olarak nem ve rutubetten dolayı çürümeye başlamış, külçe hâline gelmiştir. Durumun vahameti anlaşılıp bu gidişin önü alınmak istenmiş ancak tahsisat eksikliği sorunu çözmenin önüne geçmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da arşivlerin bu

⁵ *Kanunnâme-i Âl-i Osman, Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin*, Haz. Abdulkadir Özcan, (Kitabevi Yay.: İstanbul, 2023), s. 18; Ünal, *Arşivciliğimizin Yüz Yılı*, s. 28.

⁶ BOA, AE.SMMD.II., 1/2.

⁷ BOA, EV.VKE, 19/19.

⁸ BOA, AE.SMMD.II., 1/26.

⁹ BOA, TT.d., I/M.; Halil İnalçık, "1431 Tarihli Timar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Timar Sistemi", IV. *Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (10-14 Kasım 1948)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952), s. 132-139.

¹⁰ BOA, A.{DVNSMHM.d., 1.

¹¹ BOA, AE.SMRD.I, 1/11.

sıkıntısını çözmek adına yavaş davranılmış, personel, bina ve mevzuat eksikliği giderilememiştir.¹²

Sefaretle Avrupa'ya gidip arşiv binalarını da gören Mustafa Reşid Paşa (ö. 1858), sadaretinde 1846 yılında modern bir arşiv binası yaptırmaya karar vermiştir. Hazine-i Evrak adı verilen ve 1847 yılında yapımına başlanmış olan bina 1850 yılında tamamlanıp hizmete açılmış, buraya yeterli sayıda memur atanarak faaliyete başlamıştır. Ancak binanın kapasitesinden dolayı o tarihten sonra üretilen evrak, burada tutulmaya başlamıştır. Bu üretilen evrak yerinde kalmıştır.¹³

Hazine-i Evraka taşınmanın yoğun olduğu zaman 1853 yıllarının sonlarıdır. Bu süre zarfında Hazine-i Evraka taşınan evraklar: Dâhiliye ve Hariciye nezaretlerinin Padişah Abdülmecid'in tahta geçtiği 1 Temmuz 1839 tarihinden 9 Aralık 1847 tarihine kadarki evrakı ile Meclis-i Vâlânın kuruluşundan 1849 yılına kadar devam eden evrak ve Tanzimat Fermanı'nın da içinde bulunduğu 144 hatt-ı hümayun, takrir, irade, tezakir, nizam; nizamlar içinde maden, tapu, binalar, ceza, imaret, vergi, maaş ve ihale evrakı gibi önemli evraklardır.¹⁴

1870 yılında Bursa'da Ulu Camii'nin dolaplarında Osmanlı kuruluş zamanlarına yakın evrakın olduğu haberi payitahtta duyulmuştur. Bu kayıtların 1407-1688 yıllarına ait kayıtlar olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine Hüdavendigâr vilayetine yazılarak; Bursa şehrinin saltanat merkezi olduğu zamanlara yakın vakitlere kadar cereyan eden olaylarla ilgili kayıt ve sicillerin Bursa'da bulunan Ulu Camii'nin dolaplarında kalarak ciltlerinin bozuk ve perişan olduğu haberi alındığı, bu evrakın içinde muahedename, evkaf işleri, defterhâne vb. devlet işleri ile ilgili evrakın bulunmasının muhtemel olduğu bildirilerek bir heyet kurularak bunların emrine iki mücellit verilerek ciltlerinin tamiri ve sonucun bildirilmesi istenmiştir. Daha sonra, bu evrakın İstanbul'a taşınarak Defterhane-i Hâkâni içerisinde elden geçirilmesi kararı alınmıştır. 4 Haziran 1870 tarihinde vilayet tarafından gönderilen tahriratta 532 sicil, defter ve eklerinin 12 sandığa konularak İstanbul'a gönderildiği ifade edilmiştir. 7 Haziran 1870 tarihinde Şûrâ-yı Devlette hazırlanan mazbatayla bu iş için Defterhâne-i Âmirede bir yer tahsis edilerek süratle neticelendirilmesi, bir komisyonun kurulması kararı alınmıştır. Bu kararlar 11 Temmuz 1870 tarihinde kabul edilerek yayımlanmıştır. İstanbul'a getirilen evrakın Ayasofya Camii'nde bulunan papaz odalarında muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵ İleride yeri geldikçe bahsedileceği üzere Ayasofya Camii'nde bulunan birçok evrak ihmal ve ilgisizlikten dolayı zayi olmuştur. Bu evrakın da bunun içinde olması muhtemeldir. Mehmed Emin Âlî Paşa'nın (ö. 1871) sadrazamlığı döneminde, 1871 senesinde, Mehterhâne-i Âmirenin bitişiğindeki depolarda bulunan ve I. Mahmud (1730-1754)

¹² Ünal, *Arşivciliğimizin Yüz Yılı*, s. X-XI.

¹³ Abdurrahman Şeref, "agm", s. 15; Necati Aktaş-Yusuf Halaçoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", *DİA*, C. 5, 1992, s. 122-126.

¹⁴ Ünal, *Arşivciliğimizin Yüz Yılı*, s. 79; BOA, İ.MSM, 25/685; BOA, A.MKT, 99/51.

¹⁵ Ünal, *Arşivciliğimizin Yüz Yılı*, s. 167-168; BOA, İ.DH, 614/42809.

ile II. Mahmud (1808-1839) arası yaklaşık 110 yıllık döneme ait 60 bine yakın evrak buraya aktarılmıştır.¹⁶

Her ne kadar evraklar bundan sonra Hazine-i Evrakta güvenli tutulmaya çalışıldıysa ve Bâbîâlî yangınlarından olumsuz etkilenmese de yağmur, deprem ve fırtınalardan etkilenmiştir. 1878 ve 1894 yılında meydana gelen depremlerde bina zarar görmüştür. Tahsisat sıkıntısından dolayı tamiri yıllar almıştır. 1898 yılında gelindiğinde bu sefer çatısı eskimiş, yağmurları taşıyamaz hâle getirmiştir. Rutubet iyice artmıştır. Daha sonraki yıllarda da benzer şikâyetler olmuş ama her seferinde tahsisat eksikliğinden dolayı tamirler gecikmiş, binada rutubet artmış, bu da hâliyle evrakın sağlığını doğrudan olumsuz etkilemiştir.¹⁷

Aşağıda Osmanlı evrakının günümüze intikaline engel olan hususlar; yangınlar, ilgisizlik ve ihmal, Bulgaristan'a satılma, savaşlar ve imha edilen evrak başlıkları altında ele alınmıştır.

I. Yangınlar

a-Bâbîâlî Yangınları

İstanbul'da tarih boyunca binalar genelde ahşaptan yapıldığı için, şehir en büyük sıkıntıyı yangınlardan çekmiştir. *İstanbul'un yangını, Anadolu'nun salgını Osmanlı Devleti'nin asırlarca duçar olduğu bela ve musibeti ifade eden iki deyim olmuştur.* İstanbul'da sık sık görülen yangınların dört temel sebebi vardır; binaların ahşap ve yekdiğerine yapışık, sokakların dar olması, suyun azlığı, söndürme araçlarının azlığı. Binaların ahşap olması, ahşabın ucuz malzeme olmasından kaynaklanmıştır. Tanzimat'a kadar yangınların temelinde yukarıda sayılan dört unsur varken, Tanzimat'tan sonra petrolün ve hava gazının aydınlatma araçları arasına girmesi, soba kullanımının yaygınlaşması, elektriğin ilmî kurallara göre döşenmemesi yangın sayılarının artmasında etkili olmuştur. Yangınların sayısının Meşrutiyetin ilanından sonra eskiye nispetle fazla olması bu nokta-i nazarı teyit etmiştir.¹⁸ İstanbul'a Osmanlı Devleti tarihi boyunca yüzlerce yangın çıkmıştır. Sadece 1854 yılının Ocak ayından 19 Nisan 1921 tarihine kadar İstanbul'da 330'dan fazla büyük yangın meydana gelmiştir.¹⁹ Bunların bazılarında şüphesiz evrak da zarar görmüştür.²⁰ Fakat biz burada Osmanlı Devleti'nin sadrazamlık makamı olan Bâbîâlî'nin maruz kaldığı ve evrakın zarar gördüğü yangınları inceleyeceğiz.

Osmanlı Devleti'nde sadrazamın başında olduğu teşkilatın ismine Bâbîâlî denilmiştir. XVIII. yüzyıla gelinceye kadar sadrazamların resmî işleri yapmaları için belli bir yeri olmadığından Topkapı Sarayı'na yakın olması hasebiyle bugünkü İstanbul valiliğinin bulunduğu Bâbîâlî çevresindeki değişik binalar hükûmet işlerini

¹⁶ Ünal, *Arşivciliğimizin Yüz Yılı*, s. 93.

¹⁷ Ünal, *Arşivciliğimizin Yüz Yılı*, s. 53-59, 60

¹⁸ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C. 2, (İstanbul: İBB Yay. 1995), s. 1077-1079.

¹⁹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C. 3, (İstanbul: İBB Yay. 1995), s. 1183-1238.

²⁰ Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili, (Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul: 2012, s. 57-58.

görmek için kullanılmıştır. XIX. yüzyılda yangınlardan dolayı bir iki geçici yer değişikliğinin dışında devletin yıkılışına kadar Bâbîâlî ve müstemilâtı sadaret merkezi olarak kullanılmıştır.²¹ 1763 yılının Ağustos ayı başlarında sipah kalemi başhalifesinin ve birkaç günden sonra muhallefât halifesinin hâneleri yangına maruz kalmakla muhallefâta dair mirî defterleri yanmıştır. Bunun üzerine defterdar kalemi kâtiplerinin üzerinde çalıştıkları defterleri evlerine götürmeyip her gün akşamüzeri Defterhâne'ye koymaları için emr-i âlî çıkmıştır.²²

Osmanlı Devleti'nde Dîvân-ı Hümâyûn evrakının korunmasından mehterbaşı sorumluydu. Mehterbaşı lazım olan evrakı gün içinde çıkarır, aynı gün akşamı tekrar yerine koyardı.²³ 24 Rebiülevvel 1201/ 14 Ocak 1787 tarihinde Bâbîâlî'de kethüda kâtibi odası altında bir yangın çıkmıştır. Oradan kethüda bey, reis efendi dairelerini, mutfak tarafını, alt ve üst kattaki büroları dolaşıp divanhaneye ve çavuşbaşı odası ve buradan arz odasına çıkarak daha birçok yeri yakmıştır. Akşam olunca evrak yerine götürülmediği için buralarda bulunan bütün evrak ve defterler yanmıştır.²⁴ Bâbîâlî, 1755, 1808, 1826 ve 1838 senelerinde tamamen, 1878 ve 1911 senelerinde dahi kısmen yanmıştır.

29 Eylül 1755 tarihinde Hocapaşa yakınlarında çıkan yangında Ayasofya'ya ve Mahmud Paşa Camii'ne kadar olan yerler ile Paşakapısı ve Defterdar Kapısı yanmıştır. Paşakapısı yeniden yapılanaya kadar sadrazamlık işleri Esma Sultan'ın Kadırga Limanı'nda bulunan sarayında görülmüştür. 23 Mayıs 1808 günü meydana gelen Alemdar Paşa Vak'ası'nda isyancı yeniçeriler, Bâbîâlî'nin etrafını kuşatmışlar ve Alay Köşkü tarafında, getirdikleri kuru otları köşkün karşısında Bâbîâlî'nin büyük kapısı üzerindeki kethüda-yı sadr-ı âli odası altına koyarak yakmışlardır. Ateş her tarafa sirayet ederek Bâbîâlî'nin tamamı yanmıştır.

2 Ağustos 1826 tarihinde yine Hocapaşa'da bir yangın çıkmıştır. Hocapaşa'da Elvan Mahallesi'nden çıkan yangın Yenikapı'ya kadar yayılmış, Bâbîâlî, Çiftesaraylar, hatta bütün çarşı içi, Balmumcular ve sayısız ev ile mesken yanmıştır. İstanbul'un bir hayli mahallesini silip süpüren bu yangın otuz altı saat sürmüş, yangının bu kadar uzun sürmesinde rüzgârın şiddetinin yanında 15 Haziran 1826 tarihinde meydana gelen Vak'a-i Hayriyye'de (1826) tulumbacıların çoğunluğunu teşkil eden yeniçerilerin dağılması sebep olmuştur. Bu yangında Mahmutpaşa Mahkemesi sicilleri yanmıştır. Bunun telâfisi için kimin elinde bu mahkemeden alınmış hüccet ve ilam benzeri belge var ise ücretsiz kaydettirilmesi için Bilâd-ı Selâse ve İstanbul kadılarına buyurulduklar gönderilip ahaliye bildirilmesi talimatı verilmiştir.

20 Ocak 1839 tarihinde Bâbîâlî'nin dâhiliye dairesi altındaki ahırdan ateş çıkmış, söndürme mümkün olmamış bina tamamen yanmıştır. 23 Mayıs 1878 tarihinde Bâbîâlî binasının ortasına denk gelen kısmının üst katında bulunan Şûrâ-yı

²¹ Mehmet İpşirli, "Bâbîâlî", *DİA*, C. 4, İstanbul: 1991, s. 378-386; Semavi Eyice, "Bâbîâlî", *DİA*, C. 4, 1991, s. 386-389.

²² Nevzat Sağlam, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr'ı*, 1166-1188/ 1752-1774, (İstanbul: TTK Yay., 2020), s. 231-232.

²³ BOA, A.DVNS.MHM.d., 183/11.

²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 4, (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye, 1309), s. 180.

Devlet dairesinde çıkan yangın altı saat sürmüş, bu daire ve altında bulunan Ah-kâm-ı Adliyye Dairesi ve Dâhiliye ve Hâriciye nezâretlerine mahsûs dairelerin büyük bir kısmı yanmıştır. Bâbîâlî binasının dışındaki mahzen-i evrak kurtarılmış ise de bu yanmış dairelerdeki evrakın çoğu tahrip olmuştur.

6 Şubat 1911 tarihinde Bâbîâlî'de çıkan yangında, Şûrâ-yı Devlet ve Dâhiliye Nezareti daireleri tamamen, Sadaretin dairelerinden müsteşar, mektupçu, teşrifatçı, beylikçi oda ve kalemleri yanmıştır. Bu arada vakanüvis odası dahi yanmıştır. Oda-da bulunan bir hayli evrak küle dönmüştür.²⁵ Bu yangında Sultan Abdülhamid'in 31 Mart Vakası'nda medhali olduğu gerekçesiyle hakkında Dîvân-ı Harb-i Örfîde yargılanması için verilen önergenin Meclis-i Mebusanda reddi ile ilgili gizli belge, Sırp larla Bulgarlar arasında Rumeli vilayetindeki kiliseler ile ilgili münazaa evrakı, Bağdat vilayetinde ihalesinden vazgeçilen bir arazi ile ihale reddi gerekçesi, menkul mallar kanunu, piyango nizamnamesi, Şehremaneti ile İstanbul vilayetinin tevhid edilmesi ile ilgili nizamname, Dersaadet'te bulunan elektrikli tramvaylar ile ilgili nizamnameler, Şûrâ-yı Devletçe incelenmek üzere bırakılmış matbuat kanunu, denizlerde yapılması düşünülen tarihî eser arama nizamnamesi, Çarsancak'taki arazi kavgaları ile ilgili raporlar, anonim şirketler için hazırlanan nizamname, milletvekili seçimi için hazırlanan ve Tanzimat dairesinde müzakere edilen kanun gibi tespit edilebilen daha bir çok evrak yanmıştır.²⁶

1911 yılında meydana gelen Bâbîâlî yangınında Dâhiliye Nezareti evrakı tamamen yandığından, nezaret vilayetlerden gelen giden şifre telgraf suretlerini talep etmiştir. Bunun üzerine vilayetler bu belgeleri nezârete göndermişlerdir.²⁷ 1906 yılında Dersaadet Merkez Postahanesi bitişiğindeki bir mağazada çıkan yangın postahaneye sirayet etmiş ve altı odada mahfuz evrak, defter ve senetler yanmıştır.²⁸

14 Ocak 1914 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat imzasıyla Sadarete “1911 yılındaki Bâbîâlî yangınında Dâhiliye Nezâretine ait bilumum defterler tamamen yandığından 1895 Osmanlı – Yunan Muharebesine dair evrak ve vesâikin taharri ve itasına imkân bulunmamıştır” denilmektedir.²⁹ Bu Bâbîâlî yangınında fihrist defteri de tamamen yanmıştır.³⁰

İstanbul'un binaları ahşaptan yapıldığı için çok defa büyük yangınlara maruz kalmıştır. Bu yangınlarda devlet işlerinin yürütüldüğü daireler ve bu dairelerde biriken evrak da nasibini almıştır. Özellikle hükümet işlerinin yürütüldüğü Bâbîâlî yangınlarını ele aldığımız yukarıdaki başlıkta ortaya şu netice çıkmıştır ki; Bâbîâlî, 1755, 1808, 1826 ve 1838 senelerinde tamamen, 1878 ve 1911 senelerinde dahi kısmen

²⁵ Abdurrahman Şeref, “Bâbîâlî Harîkleri”, TOEM, Sayı 7, 1 Nisan 1327. s. 446-450; BOA, HAT, 758/35538.

²⁶ Kemalettin Kuzucu, *Bâbîâlî Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: 2000, s. 93-95.

²⁷ BOA, DH.MTV, 47/4; BOA, DH.ŞFR, 665/122; BOA, DH.ŞFR, 665/121; BOA, DH.ŞFR, 665/119; BOA, DH.ŞFR, 665/109; BOA, DH.ŞFR, 665/108; BOA, DH.ŞFR, 665/68; BOA, DH.ŞFR, 665/110; BOA, DH.ŞFR, 665/112; BOA, DH.ŞFR, 665/113; BOA, DH.ŞFR, 665/114; BOA, DH.ŞFR, 665/115; BOA, DH.ŞFR, 665/116; BOA, DH.ŞFR, 665/118; BOA, DH.ŞFR, 665/120.

²⁸ BOA, ŞD, 1153/8.

²⁹ BOA, BEO, 4250-318696; BOA, DH.İD, 61/41.

³⁰ BOA, DH.EUM.MH, 27/1.

yanmıştır. Bu yangınlarda sayısını tespit etme imkânı olmayan külliyetli miktarda Osmanlı evrakı yanmıştır.

b-Taşrada Meydana Gelen Yangınlar

Yangınlar her ne kadar İstanbul için yıkıcı olmuşsa da İstanbul dışında da şehirlere ve arşiv evrakına zarar vermiştir: 1858 yılında Edirne'de hükûmet konağında çıkan yangında arşiv belgelerinin zarar görmüş, 1863 yılında Balıkesir Hükûmet Konağı yangınında bazı evrak ve kayıtların yanmış, 21 Mayıs 1899 tarihinde Dâhiliye nazırı tarafından Sadarete, Aksaray kazası hükûmet konağı yangınında nüfus defterlerinin tamamının yandığı³¹ belirtilmiştir.

6 Mart 1899 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sadarete yazılan yazıda, 1897 senesinde Erzincan'ın aşağı çarşısında yangın çıktığı, bu yangında altı adet defter ile iki yüz üç adet tevellüdât ve yüz seksen dokuz kıta vefeyât ve yüz otuz yedi kıta münâkehât ve yüz yirmi yedi kıta tebdil-i mekân ve yirmi dört adet talak ilmühaberi yandığı kayda geçirilmiştir.³² 16 Ekim 1917 tarihli Kastamonu valiliğinden Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda; Çerkeş yangınında 1904 senesinden 1914 senesi Temmuz'una kadarki bütün evrakın yandığı yalnız cedid ve atik esas vukuat defterinin kurtarıldığı belirtilmiştir.³³

Aşağıda yangınlar sebebiyle evrakı zarar görmüş bazı taşra şehirlerinin listesi sunulmuştur:

Yangının Çıktığı Yer	Tarih	Zarar Gören Evrak
Balıkesir Hükûmet Konağı	1279 H.	Bazı evrak ve kayıtlar ³⁴
Sivas Vilayetinde Evrak Muhafaza Mahzeni	1308 H.	Atik evrak ile mültezimlerin 1305 ve 1306 seneleri evrakı ³⁵
Selanik	1306 H.	Çeşitli evrak ³⁶
Mamuretülaziz Hükûmet Konağı	1308 R.	Bir kısım evrak ³⁷
Sivas Hükûmet Konağı	1309 R.	Evrak mahzeni ³⁸
Tekfurdağı Hükûmet Konağı	1316 H.	Genel evrak malzemesi ³⁹
Seyidgazi Hükûmet konağı	1317 H.	Genel evrak ⁴⁰

³¹ BOA, ŞD, 1740/4.

³² BOA, ŞD, 2691/29.

³³ BOA, DH.SN.THR, 77/14.

³⁴ BOA, A{MKT.MHM, 259/50.

³⁵ BOA, DH.MKT, 1775/145.

³⁶ BOA, DH.MKT, 1802/60.

³⁷ BOA, DH.MKT, 1989/49.

³⁸ BOA, DH.MKT, 3/11.

³⁹ BOA, DH.MKT, 2105/32.

⁴⁰ BOA, DH.MKT, 2247/91.

Yangının Çıktığı Yer	Tarih	Zarar Gören Evrak
Adana Vilayeti	1329 H.	Atık nüfus ve mürur tezkireleri, pasaport vb. ⁴¹
Beykoz Hükûmet Dairesi	1335 H.	Ziraat Bankasının tüm evrak ve defteri ⁴²
İzmid livası	1336 H.	İdare-i hususiyyeye ait evrak ve kayıtlar ⁴³
Edirne Hükûmet binası	1274 H.	Tüm evrak ⁴⁴
Trabzon Hükûmet Konağı	1281 H.	Genel evrak ⁴⁵
Dâhiliye Evrak Dairesi	1326 R.	Hülasa kayıt defterleri ⁴⁶
Tekfurdağı Hükûmet Konağı	1316 H.	Vergi idaresine ait evrak ve defterler ⁴⁷

Tablo 1: Taşra Yangın Listesi ve Tarihleri

Tablodan da anlaşılacağı üzere en çok hükûmet konaklarında muhafaza edilen evrak zarar görmüştür. Bu durum Dâhiliye Nezaretinin de dikkatini çekmiştir. Dâhiliye Nezareti, hükûmet konaklarındaki evrakın zarar görmemesi için gerekli tedbirlerin alınması için tüm vilayetlere yazı göndermiştir.⁴⁸

II. Evraka Olan İlgisizlik ve İhmal

Osmanlı evrakının günümüze ulaşmamasının önemli bir sebebi de Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarına evraka olan ilgisizlik, mahzenlerin ihmal edilmesinden dolayı evrakın yağmur, nem, rutubete maruz kalıp yok olmasıdır.

1825-1876 yılları arası olayları yazmakla görevli devletin resmî tarihçisi Vakanüvis Ahmed Lûtfi Efendi, 1846 yılında Hazine-i Evrakın inşası hadisesini *Târîh*'ine yazarken evrakın o dönemdeki perişan durumu ile çok önemli bilgiler vermektedir: Lûtfi Efendi'nin aktardığına göre; devlet, üretmiş olduğu evrakının muhafazası, ihtiyaç olduğunda kolayca ulaşılması, evrak yönetiminin kolaylaşması amacıyla Bâbîâlî içinde bir hazine-i evrak yapmak kararı almış, o zamana kadar oluşan evrak, hatt-ı hümayunlar, yabancı devletlerle ile yapılan muahedeler, bilcümle resmî senetler, tezkireler, takrirler, atik defterler Bâbîâlî civarında bulunan mahzende ve bir takımı Sultanahmet Meydanı'na nâzır Defterhane

⁴¹ BOA, DH.SN.THR, 24/31.

⁴² BOA, DH.İ.UM.EK, 29/22.

⁴³ BOA, DH.UMVM, 152/72,74.

⁴⁴ BOA, A.}M, 17/99.

⁴⁵ BOA, MVL, 690/1.

⁴⁶ BOA, ML.EEM, 829/13.

⁴⁷ BOA, ŞD, 377/60.

⁴⁸ BOA, DH.MB.HPS, 79/45.

mahzenine karmakarışık atılıp muhafaza edilirdi. Bu mahzenlerin başında herhangi bir müdür ve memur bulunmamaktaydı. Bürolarda işlemi biten evrak; öne mine, özelliğine bakılmaksızın üzerleri açık ve parça parça olarak bu mahzenlere atılır, birbiri üzerine yığılır idi. Evraka ilgisizlik o kadar ileriye ki hamallara üç beş kuruş verilse gündüz vakti buralardan istenildiği kadar evrak alınıp götürülebilirdi. Sadece divan kalemi defter ve kayıtları muhafaza altında bulunup diğer resmî evrakın tamamının durumu bu şekildeydi. Bundan başka mahzenlerin üstü zamanla eskiyip yağmurlar evraka sirayet etmiş, Hazine-i Evrakın inşası bittiğinde yapılan incelemelerde evrakın yüzde ellisinin birbirine yapışık olarak telef olduğu görülmüştür. Bu evrak içinde bulunan hatt-ı hümayun, resmî anlaşmalar gibi evraklar dahi hazırlandığı zaman memurların yanında kalıp telef olduğu ve şunun bunun eline geçtiği bazı memurların terekelerinin⁴⁹ içinde bulunan evrakın arasında bulunmuştur ve bu evrakta elime geçen şeyler tarihçe çok işe yaramış, iş bittikten sonra Hazine-i Evrakta devredilmiştir. Eski zamanların deri gibi dayanıklı kalın kâğıtları şimdiki işe yaramaz kâğıtlar gibi olsaydı şimdi devletçe müracaat edilecek bir varak bulunmayacaktı.⁵⁰

Bazı hatt-ı hümayun evrakı gibi önemli evrak icra zamanında memurların yanında kaldığı, amedci ve müsteşar olan bazı memurların da böyle evrakı biriktirme heveslisi olduğu için bu belgeler devletin arşivine intikal etmeyip bu memurların şahsi mülkü olarak kalmıştır. Sonrasında ise ehil olmayan kişilerin eline geçip zayi olmuştur.⁵¹ Abdurrahman Şeref vakanüvis olduktan sonra 1 Haziran 1909 tarihinde, Topkapı Sarayı'ndaki depolarda pek mühmel⁵² ve perişan⁵³ bir hâlde bırakılmış evrakı Bâbîâlî'nin dışındaki kütüphaneye nakledip orada tasnif ve düzenlemekle görevlendirilmiştir.⁵⁴ Yanına başka memurlar da verilerek çalışmalara başlanmıştır.⁵⁵ Abdurrahman Şeref burada yaptığı durum tespitini 11 Mayıs 1910 tarihinde Sadarete arz etmiştir. Bu yazıdan; Topkapı Sarayı'nda tutulan evrak ve diğer resmî yazışmaların muhafaza edildiği depolar otuz seneden beri açılmamış, depoların çatısı aktarılmadığı için rutubet ve yağmurdan dolayı evrakın bir kısmı çürümüş, bir kısmı ise tamirlik hâlde gelmiştir. Diğer evraklar Bâbîâlî Kütüphanesi'ne nakledilmiş, tasnif ve tertibi işi Hazine-i Evrak Müdürü Refik Beyefendi ile Tarih-i Osmanî Encümeni azasından Arif Bey'e havale olunmuştur. Fakat kütüphanede yer sıkıntısı olduğu için on kişi ile çalışmaya başlanması ve gerek bu personel maaşı için gerekse evrakın tamiri için belli bir ödenek tahsis edilmesi eğer bunlar yapılmasa

⁴⁹ Osmanlı Devleti'nde, kadı, bir kişi ölünce geride bıraktığı terekasının tespitini yapardı. Geride bırakılan mallardan cenaze masrafı çıkarıldıktan sonra varsa borcu ödenir, kalan mallar varisler arasında bölüştürülürdü. Mirasçısı olmayan ölülerin terekeleri beytül mâle taşınırdı. Bilgi için bk. Tahsin Özcan, "Muhallefât", *DİA*, C. 30, 2020, s. 405-406). Dolayısıyla devlet, ölenlerin terekasının içinde evrakın olup olmadığını bu şekilde anlardı.

⁵⁰ *Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, C.8, Haz. Nuri Akbayar, (İstanbul: YKY Yay., 1999), s. 1230-1231

⁵¹ Abdurrahman Şeref, "Evrak-ı Atîka ve Vesâik-i Târihiyyemiz", s. 14.

⁵² BOA, ŞD, 2786/10.

⁵³ BOA, BEO, 3564/267283.

⁵⁴ BOA, BEO, 3567/267516; BOA, BEO, 3563/267166; BOA, BEO, 3564/267285.

⁵⁵ BOA, MB.İ, 134/88; BOA, BEO, 3701/277547.

beş yüz arabadan fazla yekûn teşkil eden bu çok önemli tarihî evrakın yok olacağı bildirilmiş, ancak bu ödeneğin bütçeye konulmadığı anlaşılmıştır.⁵⁶

Abdurrahman Şeref Efendi, bu iş için görevlendirildiği zamandaki evrakın durumunu *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda detaylı bir şekilde kaleme almıştır. Bu yazı önemi bakımından sadeleştirerek aşağıda aktarılmıştır:

“Bu iş için görevlendirildiğim zaman, evrak Kubbealtı denilen yerin bitişiğindeki depolarda tutuluyordu. Başka yerde evraka ulaşamadı. Bu depolar sekiz kubbeye sahiptir. Zamanında bir kısmı İç Hazine olarak kullanıldığından para küpleri hâlâ duruyor. Yanımda iki kişi olduğu hâlde geçen Haziran'da buraya gittik; otuz seneden beri açılmayan kapısını açıtırıp içeri girdik, ağlatacak kadar olan perişanlık ve sefalet hâli yüreklerimizi sızlattı. Bodrumlara ve şirvanlara varıncaya kadar sandık ve torba doluları evrak üst üste yığılmış. Otuz seneden beri çatısının hemen her tarafı yağmurlarda aktığından sandıklar ve torbalar çürümüş. Evrak darmadağın, rutubetten öyle kokuşmuştu ki içeride duramadık. Biran evvel evrakın havalandırılması lâzım olduğundan hemen kubbe altının etrafındaki gezintilere çıkarmaya başladık. Kâğıt parçaları arasında siyah külçeler görülyordu. Dikkatle kontrol edildiğinde rutubetten birbirine yapışan kâğıtlar zamanla birer kömür parçası şeklini almış ve karataş kesilmiş olduğuna vâkıf olduk. Bu külçeler öyle önemli tarihî eserlerdendir ki bilmem dünyanın başka tarafında emsaline ulaşılabilir mi? Birkaçını müze-i hümayuna gönderdik. Bir parçasını darphaneye götürüp tahlil ettirmişler, ertesi günü külçelerde altın varmış diye alelacele haber getirdiler. Tahlil o kadar titizce icra olunmuş ki zamanında bürolarda kullanılan altın toz kendini göstermiş. Külçeler vurdumduymazlığımızın ve zavallı evrak hakkında reva gördüğümüz zulmün birer açık şahididir. Lisan-ı hâlleriyle dile getirdikleri çığlıkları tarihçilerin içinin kan ağlatmaması mümkün değildir.

Gelelim evrakımızın hâline. Bunların bir kısmı parça parça olmuştur. Sigara kâğıdı büyüklüğünde parçalar dahi vardır. Bir oda dolduran bu yaprak parçaların yazılarını, geliş ve gidişinden bularak birbirine yapıştırıp belki asıllarını canlandırmak belki mümkündür; fakat bunu yapmak için Hz. Eyyüb (a.s.)'ın sabrını taşıyan ve bu işe meraklı insanlar bulunmalıdır. Bir kısım da yarı yarıya çürümüş ve yazıları kısmen bozulmuş vesikalardır ki bunların tamiri mümkündür. Bir üçüncü kısmı da kâğıdın kalitesinden dolayı sağlam kalmış olan evrak ve defterlerdir.

Kubbealtı etrafında iki aydan fazla havalandırılan bu evrak, yağmur mevsiminin yaklaşması sebebiyle güvenli bir yere taşınıp orada tasnif etmesi gerekirdi. Bâbîlâi Kütüphanesi'nden daha münasip yer bulunamadığından arabalarla oraya naklettik. Kütüphane doldu. Gerisini, sarayın için metruk bir mescitte bırakmaya mecbur olduk. Hem kütüphaneye taşınan hem de sarayda bırakılan evrak, Şehremâneti sağlık birimleri tarafından bilimsel yöntemlere uygun şekilde dezenfekte edildi. Ancak kokuşma, tamamen giderilemediği için, kimyasal çürüme hâlâ devam ediyor demektedir.

Kütüphaneye taşınan evrak ve defterler, 518 araba olduğu ve sarayda bırakılanlar 200 araba ile ancak taşınabildiğine göre, mevcut evrakın miktarı en az 500.000 olduğu tahmin edilmektedir. Fatih hazretlerinin bir büyük vakfiyesi, Kütahya livasının 870 senesi askerî yoklama defteri, vakanüvislerin yazı silsilesinde açık kalan 1142-43 senesine ait ismi meçhul bir vakanüvisin yazdığı defter gözüme çarpan evraktan bir kısmı oldu. Vakanüvis defterini aynen mecmua ile neşredeceğiz. Evrakın arabalar ile taşınması sırasında bir kâğıt yere düşmüş ve Şûrâ-yı Devlet azalarından bir zât yerden alıp lütfen komisyona göndermişti. Bu vesika, 1798 yılında Mısır

⁵⁶ BOA, BEO, 3701/277547; Atilla Çetin, II. Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Belgeler, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985), s. 2-3.

sahillerinde Ebukır'da Fransız donanmasını yok eden İngiliz Amiralî meşhur Nelson'a gönderilen bir kürk kaplı giysiyle ilgili yazışma ve hesap kayıtlarını içermektedir. Tarihçilerce pek bilinmeyen bu tür belgelerin bilimsel değerini tartışmaya gerek bile yoktur.

Bu kâğıtlarla uğraştığımız zamanlarda, Ayasofya Camii'nin mahfelinde birçok belgenin bulunduğu öğrendik ve incelemek için oraya gittik. İçeride iki kişi belgeleri düzenleyip torbalara yerleştiriyorlardı. Kendileriyle konuştuğumuzda, belgelerin Evkaf Nezaretine ait olduğunu ve birkaç aydır bu işle uğraştıklarını söylediler ve ayrıca mahfelin bir köşesinde başka evrak sandıkları olduğunu da haber verdiler. Sandıkları açtığımızda, yirmiden fazla belgeyle dolu büyük bir depo ortaya çıktı. Belgelerin bir kısmı maliyeye, bir kısmı ise vakıflara ait olup toz, toprak ve güvercin pisliği içinde kalmıştı. Ramazan ayı yaklaştığı için cami temizlenirken mahfelin de ihmal edilmemesi gerektiğini düşündük ve güvercinlerin girişini engellemek amacıyla kırık camların onarılmasını kayyum efendiye söyledik. Ancak, depo ve belgeler oldukça kötü durumda görünüyordu.

Bâbü'lî Kütüphanesi'ne getirdiğimiz evrak ve vesikaların tasnifi için yeterli bütçe ayrılmadığı için henüz çalışma başlatılamamıştır. Eğer talep edilen ödenek bütçeye eklenmez ve onaylanmazsa, bu belgeler bu yıl dahi yalnızca taşınıp depolanarak bekletilmek zoruna kalacaktır.⁵⁷

Arşivciliğimize önemli hizmetleri olan Muallim Cevdet, Ayasofya'da bulunan evrakın durumu ile ilgili 31 Mayıs 1930 tarihinde Halil Ethem Eldem'e yazdığı mektupta; Ayasofya Camii'nde kimsenin muhafaza ve tetkikine lüzum görmediği, fırlatılıp yere atılan 100.000 civarında evrak bulunduğu, üzerinde molozlar dökülen on binlerce metruk ferman, berat, defter, tezkireler ile tophane, yeniçeri, Enderun, Maliye ve Evkaf vesikalarının olduğu, mahiyetini anlamak için bunların içinde gezdiğinde 40 metre yol aldığı hâlde yerde bakımsız olarak duran evrakın bitmediğini yazmış ve bu durumu İlhanlı Hükümdarı Hülâgû'nun (1256-1265) Bağdat'ı işgal ettiğinde on binlerce kitap ve vesikayı Dicle Nehri'ne atmasına benzetmiş, gereken tedbirin alınması hususunda nelerin yapılması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.⁵⁸ Tüm bunları yazmış olmasına rağmen Muallim Cevdet herhangi bir olumlu sonuç elde edememiştir.⁵⁹ Ancak pes etmemiş bu sefer 6 Temmuz 1930'da Başvekâlete iletmek üzere bir mektup yazmıştır. Bu gayreti neticesi nihayet 5 Aralık 1931 tarihinde Ayasofya evrakının temizlenip müze sandıklarına yerleştirme çalışmaları başlamıştır.⁶⁰

1932 yılında Ayasofya Camii'nin batı tarafında üst katına konulan belgelerin önemli bir kısmı açık kalan bir pencereden dökülen yağmurdan dolayı zayi olmuş, bunun üzerine İstanbul Müze Müdürlüğüne talimat verilerek buranın tamir edilmesi istenmiştir.⁶¹

8 Ekim 1933 tarihinde Başvekâlet Hazine-i Evrak Tasnif Reisi M. Cevdet Başvekâlete bir dilekçe yazarak; Başvekâlete bazı vekâletler tarafından gerek eskiden ve gerek son zamanlarda birikmiş olan evrakın yakılmasına müsaade edilmesi

⁵⁷ Abdurrahman Şeref, "Evrak-ı Atîka ve Vesâik-i Târihiyyemiz", s. 16-19.

⁵⁸ Osman Nuri Ergin, *M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, (İstanbul: Bozkurt Yay., 1937), s. 107-109.

⁵⁹ Ergin, *M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* s. 109.

⁶⁰ Ergin, *M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* s. 110-111.

⁶¹ BCA, 30-10/146-42-8.

konusunda bazı duyumlar olduğu, Bekirağa Bölüğündeki askerî evrakın Eylül ayı zarfında on beş gün müddetle alenen yakılmasının bu ruhu ifşa ettiğini, Başvekâlet'in geçen sene evrakın satılması veya yakılmasını yasakladığı hâlde buna uyulmadığı, bizde umumî arşiv olmadığından her dairenin kendi evrakını çok defa kötü şartlar altında depolarda tuttuğunu, her hâlde mevcut tarihî mahzenlerin nispeten en iyileri Başvekâlet İstanbul Hazine-i Evrakı ile Maliye Hazine-i Evrakı olduğu, Adliye Vekâletinin İstanbul'daki mahzeninde çoğunlukla defter ve bir kısım evrak muntazam bir hâlde durduğu ancak iki üç milyon miktarındaki evrakın Adliye dairesi altında her nevi suiistimal ile yangına müsait surette açıkta durduğunu, geçen ay yakılmış olan Harbiye evrakının seksen sene evvelden I. Dünya Savaşı (1914-1918) ortalarına kadar geçen zamanlara ait olup tahminen 1.500 sandık miktarında olup Bekirağa Bölüğünün altında durduğunu, orasının tıp fakültesine devri üzerine bir kısmının alenen yakıldığını belirtmiştir.

Bunun üzerine başvekil imzasıyla Adliye Vekâletine yazılarak; İstanbul'daki Adliye depolarında bulunan evrak için bir tedbir alınması, yine Milli Müdafaa Vekâletine de yazılarak; Bekirağa Bölüğü denilen binada mahfuz bulunan tahminen 1.500 sandık evrakın o civardaki metruk bir camiye nakli mümkün iken bunun yapılmayıp on beş gün boyunca yakıldığı iddiasının izahı istenmiştir.⁶² Evraka olan ilgisizliğin daha sonraki yıllarda da devam ettiği meselenin zaman zaman medyaya yansımalarından anlaşılmaktadır.⁶³

III. Osmanlı Arşiv Evrakının Bulgaristan'a Satılması

Osmanlı evrakının tümünün günümüze intikal etmeme sebeplerinden birisi de Osmanlı arşiv belgelerinin bir kısmının Bulgaristan'a hurda kâğıt niyetiyle satılması olayıdır. 1931 yılı Mayıs ayında İstanbul Defterdarlığı Maliye Arşivi belgeleri hurda kâğıt niyetiyle ve kuru ot fiyatına, okkası üç kuruşa Bulgaristan'a satılmış, balyalar yapılarak ve kısmen dökülüp saçılarak Sirkeci'ye götürülüp oradan trenle Bulgaristan'a gönderilmiştir. Bu olay bir süre sonra duyulmuş, konudan haberdar olan Muallim Cevdet hemen faaliyete geçerek Başvekil İsmet Paşa'ya bu faciayı durdurması konusunda 14 Mayıs 1931 tarihinde bir mektup yazmıştır.⁶⁴ Olayın mahiyeti ile satılan evrakın önemini anlattığı bu mektupta; edebî, askerî, bahri, mali, fennî, ticari, siyasi, hukuki, sınai tarihimizin bütün vesikalarını asırlardan beri saklayan 25 kubbeli Sultanahmet hazine-i evrakı faciasını gazetelerde gördüğünü düşündüğünü, rivâyete göre dört yüze yakın sandık ve balyalar dolu vesikaların okkası üç kuruştan Bulgar tüccarına satıldığını, demek ki Türkiye'nin en zengin hazine-i evrakının yarısının imha edildiğini ifade etmiş, ayrıca bu evrakın önemini madde madde saymıştır.⁶⁵

⁶² BCA, 30-10/146-42-11.

⁶³ Rıfat N. Bali, *Bir Kıyımın, Bir Talanın Öyküsü, Hurdaya (S)atılan Matbu Eserler, Evrâk-ı Metrûkeler, Arşivler*, (İstanbul: Libra Kitapçılık, 2014), s. 22-23.

⁶⁴ BCA, 30-10/146-42-5.

⁶⁵ BCA, 30-10/146-42-5.

Muallim Cevdet daha sonra bu evraklardan örnekler vermiştir, H. 1096-1099 (1684-1688) tarihli Viyana Seferine dair parçalanmış yol masarifi defteri, dünyada ancak üç müze ile yalnız Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan Uygurca anahtar, Orhaniye ırhlısının 1286 senesine ait mühimmat defteri, Sırbistan'da ilk fethedilen yer olan Niş Kalesi'ne ait kayıtlar, Gazi Mihal evladının Plevne'deki vakfına ait kayıt, 1134 senesine ait ve Hatice Sultan'ın mührüyle defterdarlığa gönderilen mutfak defteri ki o devirdeki Türk yemeklerinin envainı, hububat, eşya fiyatların tarifesini gösteren önemli belge, 1148 senesine ait defterdar ve sair mühim maliye memurlarının mühürleriyle vergi nişanlarını hâvi bir levha...

Evraka nasıl işlemde bulunulması gerektiği meselesinde önerilerde bulunan Muallim Cevdet; *“Lüzumsuz zannedilen evrak ve defterleri Müzeler İdaresine devretmesini, tarihi evrak ve defter satışını men için iki satırlık bir yazı yazmasını, Bulgar sefiriyle görüşüp bu evraklar hamur olmadan Bulgar Arşivine naklettirmeyi sağlamasını, İstanbul'a geldiğinde muhtelif mahzenlerde yatan Türk vesikalarının nasıl harap bir hâlde olduğunu- müsaade buyururlarsa- kendisine göstereceğini”* ifade etmiştir.⁶⁶

Evrakın Bulgaristan'a satılması meselesi basında infiale yol açmış, birçok gazete konuyu farklı başlıklarda dile getirmiştir. *Milliyet* gazetesi 21 Mayıs 1931 tarihinde “Hazine-i Evrakın Hiçbir Tetkikten Geçirilmeksizin Satıldığı Anlaşıyor” başlıklı haberinde evrakın lüzumlu, lüzumsuz olarak ikiye ayrılarak müzayede ile satışa çıkıldığı, evrakın bakkalların elinde ve saire yerde kalmaması için alanın bu kâğıtları yurtdışına çıkarması şartı konulduğu ve satılan evrakın 30 bin küsur okka olduğunu yazmıştır.⁶⁷ *Yarın* gazetesi 21 Mayıs 1931 tarihinde “Millî Evrak'ın Satılması” olayını eleştirmiş, başka memlekette olsa kıyametlerin kopacağını yazmıştır.⁶⁸ *Akşam* gazetesi 22 Mayıs 1931 tarihli baskısında “Okka ile Satılan Evrak, Maliye Müfettişleri Tahkikata Başladılar” başlıklı yazı ile soruşturma açıldığı haberini vermiştir.⁶⁹ *Cumhuriyet* gazetesi 26 Mayıs 1931 tarihinde “ Kıymetli Evrak, İstanbul Birçok Hazineslerle Dolu, Hakkı Tarık ve Halil Beyler bir takrir veriyorlar” başlıklı yazıda İstanbul'da Türk tarihini tenvir edecek çok kıymetli evrak olduğunu, bunlardan birinin de geçenlerde bir kısmı satılan maliye hazine-i evrakı olduğu ayrıca Ayasofya Camii'nin odalarında Bursa'dan getirilen ve Osmanlıların ilk devrine ait olan evrak olduğunu yazmıştır.⁷⁰

Son Posta, 26 Mayıs 1931 tarihinde “İstanbul'da Bulunan Vesika Mahzenleri” başlığının altında ilgili haberi şu şekilde vermiştir; *“Şehrimizin muhtelif yerlerinde yüzbinlerce çok kıymetli tarihî vesika vardır, fakat bunlar bugün kıymet bilmezliğin mahkûmudur. Maliye hazinesinde bulunan milyonlar değerindeki tarihi vesikaların paçavra fiyatına nasıl elden çıkarıldığını artık hepimiz biliyoruz. Biz bu münasebetle şehrimizdeki diğer*

⁶⁶ BCA, 30-10/146-42-5.

⁶⁷ *Milliyet*, 21 Mayıs 1931.

⁶⁸ *Yarın*, 21 Mayıs 1931.

⁶⁹ *Akşam*, 22 Mayıs 1931.

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1931.

kıymetli vesikalar hakkında tetkikat yaptık. Bugün İstanbul'da bulunan kıymetli eski vesika mahzenleri şunlardır:

- 1) *Ayasofya Camii'nin Papaz odaları denilen kısmında Bursa'dan gelen ve devletin ilk teşekkülü zamanına ait birçok vesikalar vardır.*
- 2) *Eski meşihat binasındaki mahzende Kıbrıs ve Girit adalarına ait vesikalar mevcuttur. Mahzen çok muntazamdır.*
- 3) *Şimdiki Evkâf idaresinin yanında medresede evkafa ait mühim vesikalar mahfuzdur.*
- 4) *Yıldız Sarayında Sultan Osman devrine ait çok kıymetli vesikalar vardır. Meşrutiyetten sonra bunların bir kısmı Bâbîâlî Hazine-i Evrakı'na nakledilmiş, bir kısmı da Harbiye Nezâreti'ne getirilmişti. Harbiye Nezâreti'ne getirilen vesikalar Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı zamanında geceleri yakılmak suretiyle imhâ edilmiştir.*
- 5) *Topkapı Sarayı'nın Kubbealtı mahzeni mühim vesikalarla dolu idi. Bunlar kısmen Bâbîâlî'ye getirilerek tasnif olunmuş, bir kısmı da Topkapı Sarayının kütüphanesinde kalmıştır.*
- 6) *Hazine-i Evrak denilen ve Küçük Sait Paşa tarafından Bâbîâlî içinde yapılan hususî bir dairedir. Burada 1135 tarihinden sonraki vesikalar saklıdır.*
- 7) *Hapishane ittisalindeki maliyenin evrakıdır ki burada Türkiye tarihinin en kıymetli eserleri vardır. Devletin teşekkülünden beri bütün malî vesikalar burada toplanmış, elden çıkan bütün vilayetlerimizin vesâiki o vakit getirtilerek buraya konmuştur. Geçenlerde yok bahasına satılan vesikalar bunların mühim bir kısmıdır.*
- 8) *Mülga Hariciye Nezareti'nin evrak hazinesi ki devletin harici münasebetine ait bütün vesikalar buradadır. Fakat bir gün binanın lağım borusu patlamış, bu vesikalar senerce su ve pislik içinde kalmıştır.*
- 9) *Şimdi İstanbul Lisesi'nin bulunduğu mülga Maliye Nezareti'nde de bir evrak hazinesi vardır. Fakat bunların nereye kaldırıldığı belli değildir.*
- 10) *Bir de Ayasofya'da vakıf odalar evrak hazinesi vardır.”⁷¹*

Bunun üzerine, Başvekil İsmet Paşa tarafından 10 Haziran 1931 tarihinde bir tamim yayımlanmıştır. Bu tamimde İstanbul Defterdarlığında eski ve lüzumsuz diye satılan evrakın içinde çok kıymetli vesikaların bulunduğu ifade edilerek bundan sonra gerek merkezde gerek vilayetlerdeki evrak mahzenlerinde bulunan muamelesi hitam bulmuş eski ve yeni bilcümle evrakın hiçbir bahane ile ziyaa uğramalarına meydan verilmemesi, bilakis muhafazalarına dikkate edilmesi istenmiştir.⁷²

Fakat iş işten geçmiştir. İsveçli Berger ailesine ait olup Sofya yakınlarında faaliyet gösteren Srnee Berger Kâğıt Fabrikası tarafından satın alınıp kâğıt hamuru yapılmak üzere Bulgaristan'a götürülen bu evrak, Türkiye'deki gazetelerde çıkan haber üzerine Bulgar hükûmeti tarafından satın alınarak hamur olmaktan kurtarılmış ve Bulgar arşivine intikal ettirilmiştir. XV-XIX. yüzyıllar arası timar, zeamet, vakıf, ahkâm, ehl-i hiref, tersane, yeniçeri ve sipahi ocakları gibi konuları ihtiva

⁷¹ Son Posta, 26 Mayıs 1931.

⁷² Ergin, M. Cevdet'in Hayatı, s. 111-120.

eden bu evrakın miktarı 1.000'den fazla defter ve 1,5 milyon belge civarındadır.⁷³ Evrakın Bulgaristan'a satışı ile ilgili tartışma bitmemiş, daha sonra da kamuoyunda ve basında tartışılmaya devam edilmiştir: *Cumhuriyet* gazetesi, 11 Temmuz 1932 tarihli “Hele Şükür, Tarihî Evrak Çıktı” başlığı altında; Bulgaristan'dan iade edilen 53 çuvaldaki 997 kilo evrakın Müze Müdüriyeti tarafından Sultanahmet'teki Devlet Hazine-i Evrakına kaldırıldığını haber vermiştir.⁷⁴

Son Posta gazetesi 17 Eylül 1932 tarihinde “Tasnif İçin Bütçeye 10 Bin Lira Kondu” başlığıyla çıkarak, Maarif Vekâletinin geçen sene bir miktar tahsisat verdiği için Müze İdaresi Ayasofya Camii'nin papaz odalarındaki eski tarihî evrakın tasnifine başlandığını ve fakat Haziran'da tahsisat bittiği için işin tatil edildiğini, Bulgaristan'dan iade edilen evrakın Sultan Ahmed Medresesi'ne nakledildiğini, ancak tahsisatsızlık yüzünden tetkikine imkân bulunamadığını, nitekim İstanbul'da arşiv yapılması için Başvekâlet bütçesine 10 bin lira konulduğunu yazmıştır.⁷⁵ *Vakit* gazetesi, 27 Kasım 1932 tarihinde “Satılan Evrak Meselesi, Maarif Vekili Reşit Galib Bey dün mecliste izahat verdi” başlığı altında Maarif Vekili Reşit Galib'in İstanbul'da beş ayrı yerde bulunan arşivler hakkında verdiği izahatı haber yapmıştır.⁷⁶

IV. Savaşlar

Osmanlı evrakının günümüze ulaşmamasının sebeplerinden biri de savaşlar ve toprak kayıplarıdır. Savaşlardan dolayı Osmanlı evrakının zayi olması hususunda en başta zikredilmesi gereken mesele Timur (1370-1405) istilasıdır. Zira Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi evrakı günümüze ulaşmamıştır. Bu evrakın günümüze ulaşmama nedenlerinin başında Timur istilasının gelmektedir. 28 Temmuz 1402 yılında Anadolu'nun hâkimiyeti mücadelesinde Timur ile Yıldırım Bayezid arasında yapılan Ankara Savaşı'nda Osmanlı Devleti mağlup olmuş, Yıldırım Bayezid (1389-1403) ile iki oğlu Musa Çelebi ile Mustafa Çelebi esir düşmüş, diğer üç oğlu Süleyman, Mehmed ve İsa kaçmayı başarmışlardır. Süleyman Çelebi'yi takip eden Timur'a bağlı bir grup asker Bursa'ya kadar gitmiş, bunun üzerine Süleyman Çelebi Bursa'da durmayarak yanına aldığı kıymetli eşya ile birlikte Edirne'ye kaçmıştır. Bursa şehrine giren Timur'un askerleri şehri ve çok zengin eşyalara sahip olan sarayı yağmalamış, senelerden beri sarayda birikmiş olan incileri, cevahiri, kumaşları, yakutları, nakit para vesaire gibi eşyaları yükleyip geri gitmişlerdir.⁷⁷ Bursa'daki ilk dönem Osmanlı evrakının akıbeti ile ilgili iki görüş öne çıkmaktadır. Birincisi, evrakın Timur'un istilasının sırasında yok olması görüşüdür.⁷⁸ İkincisi ise, Süleyman

⁷³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, (Ankara: 1994), s. 23- 24.

⁷⁴ *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1932.

⁷⁵ *Son Posta*, 17 Eylül 1932.

⁷⁶ *Vakit*, 27.11.1932.

⁷⁷ Mustafa Çağhan Keskin, “Çağdaş Kaynaklarda Ankara Savaşı Sonrası Bursa Sarayı'nın Yağmalanması”, *Belleten*, C. 78, S. 283, 2014, s. 891-906.

⁷⁸ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi) I*, haz. Uğurhan Demirbaş vd., (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2000), s. 5.

Çelebi'nin Edirne'ye kaçarken yanında arşivi de götürdüğüdür.⁷⁹ Edirne'ye götürülen evrak divanhane yangınında yok olmuştur.⁸⁰

Ordu sefere çıkınca lazım olan evrak ve defterler ordu ile beraber sefere gittiğinden burada da yol şartlarından dolayı zayi olabiliyordu. Bu süreç de evrakların kaybolması sonucunu doğurabiliyordu.⁸¹ Osmanlı Devleti özellikle 1877 yılında başlayan ve tarihimizde 93 *Harbi* olarak anılan 1877-1878 tarihli Osmanlı-Rus Harbi, daha sonra girdiği Yunan Harbi (1897), Balkan Harpleri (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918) gibi harplerin neticesinde Balkan coğrafyasının çoğunu, Kafkaslardan Erzurum'a kadar olan toprakları kaybedince buralardaki kayıtlar ya yok olmuş ya da oralarda düşman eline geçmiştir.⁸²

1877-78 Osmanlı- Rus savaşı sırasında Tulça vilayeti arşivi Vali Said Paşa (ö.1907) tarafından İstanbul'a getirilmeye çalışılırken Bulgaristan'da alıkonulmuştur. Bu fon, "Türk Arşivi" ismiyle Bulgar Millî Arşivinin 1879 yılında kurulan ilk örneğini teşkil etmiştir.⁸³ Libya'daki Osmanlı evrakı, 1911 yılına kadar Trablus vilayetinin idare merkezi olan Saray Hamra'daki depolarda muhafaza edilmiştir. İtalyanlar Trablus'u 1911 yılında işgal edince 1551-1835 yılları arasındaki Osmanlı evrakını imha etmişlerdir. Buna rağmen 1835-1911 yılları arasındaki Osmanlı idaresi dönemine ait 6.573 defter ve 2.257 klasör belgeden oluşan evrak bugün Libya arşivlerinde muhafaza edilmektedir.⁸⁴ Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda kurulan, Bulgaristan, Kosova, Bosna Hersek, Makedonya, Romanya, Yunanistan, Macaristan, Mısır, Tunus, Kıbrıs gibi devletlerin elinde bugün çok miktarda Osmanlı evrakı bulunmaktadır.⁸⁵ 1995 yılında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile Makedonya Cumhuriyeti Arşiv Genel Müdürlüğü arasında imzalanan bir iş birliği protokolü çerçevesinde Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü personeli tarafından Makedonya'nın farklı şehirlerinde yapılan incelemelerde Osmanlı dönemine ait tasnifli-tasnifsiz binlerce defter, on binlerce belgenin varlığı tespit edilmiştir.⁸⁶

Saraybosna'da bulunan Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi ile Tarih Arşivinde, Bulgaristan'ın Sofya şehrindeki Kiril ve Methodius Ulusal Kütüphanesi'nde ve diğer şehirlerinde, Şam'daki Merkezü'l-Vesâiki't-Tarihiyye gibi yerlerde Osmanlı döneminden kalma çok sayıda kadı sicili ve diğer evraklar bulunduğu gibi,⁸⁷ Kahire'de bulunan Dârü'l-Mahfûzât el-Umûmiyye, Yavuz Sultan Selim'den (1512-1520)

⁷⁹ Fahameddin Başar, "Fetret Devri", *DİA*, C. 12, 1995, s. 480-482.

⁸⁰ İshak Keskin, "Osmanlı Bürokrasisinde Evrak İmha Uygulamaları", *I. Uluslararası Türk Devlet Yönetimi Geleneği Sempozyumu*, Bişkek, 2016.

⁸¹ BOA, C.ML, 39/1756.

⁸² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz I*, s. 51-52.

⁸³ Atilla Çetin, "Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul Mayıs 1985, s. 68.

⁸⁴ Selami Kurt, "Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi'ndeki Osmanlı Evrakı", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 3, 2021, s. 78-98.

⁸⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz I*, s. 54-59.

⁸⁶ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, haz. Orhan Sakin-Uğurhan Demirbaşı, (Ankara: 1996), s. 21-66.

⁸⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), s. 58-60

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın (ö.1849) idaresine kadarki Osmanlı dönemi evrakını barındırmaktadır.⁸⁸

V. İmha Edilen Evrak

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında bazı evrak grupları zaman zaman ayıklama ve imha işlemine tabi tutulmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla birkaç defa bu uygulamaya başvurulmuştur. 1845 yılında Maliye Nazırı Savfetî Paşa (ö.1864), nezaretler kurulduktan sonra Maliye Nezaretine dönüşen Bâb-ı Defterinden kalma ve Topkapı Sarayı'ndaki Enderun hazinesinde muhafaza edilen milyonlarca evrakın tasnif çalışmasını başlatmıştır.⁸⁹ Yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış olan bu evrak, Maliye hazinesinden görevlendirilmiş bir memur marifetiyle teker teker kontrol ettirilmiş, kalemlerine ayrılmış ve koruma altına alınmıştır. Bu çalışma esnasında bu belgelerin içinde kapatılan yeniçeri ocağına ait evrak da bulunmuştur. Bunların ileride işe yaramayacağı ifade edilerek yakılması için izin istenmiş ve bu izinler alınarak saraydaki fırınlarda yakılmasına karar verilmiştir.⁹⁰

Bu olaydan altı yıl sonra 1851 yılında, bu sefer yine başka bir evrak grubu, Maliye hazinesinde muhafaza edilen ve 1851 yılı öncesi cizye evrakıyla esnaf tezkirelerinin “lüzumsuz” olduğu ifade edilerek “eskisi gibi” yakılması gündeme gelmiştir. İmhasına karar verilen bu evrak için yapılan yazışmalarda, ilk başta bunların yakılması yerine geri dönüşüm için fabrikalara verilmesi ya da mukavva vb. işlerde kullanılması için mücellitlere veya farklı işlerde kullanılmak üzere Harbiyeye verilmesi görüşü dile getirilmiştir. Fakat devleti ilgilendiren bu belgelerin ortalıkta gezinmesinin, halk arasında yanlış anlaşılmaya sebebiyet verilmesi mahzuruna binaen, mukavva işinde kullanılması için Tabhâne-i Âmireyeye verilmesine karar verilmiştir.⁹¹ Bu yazışmalardan cizye evrakı ile esnaf tezkirelerinin eskiden beri yakılarak imha edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı yönetimi, 8 Ekim 1903 tarihli bir karar doğrultusunda, Sıhhiye Nezaretinde biriken belgeleri gözden geçirmek için bir komisyon oluşturmuştur. Yapılan inceme sonucunda çoğunlukla bunların eski patent ve tezkire kayıtları olduğu anlaşılmıştır. Yetkililer, özel bir memur görevlendirerek belgelerin Kavak Karantinahanesi'ne götürülmesini ve resmî makamların huzurunda yakılmasını kararlaştırmıştır. Alınan bu karar, Sıhhiye Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁹²

Osmanlı Devleti zamanında başka bir ayıklama ve imha olayı Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tahttan indirildikten sonra meydana gelmiştir. Padişahın

⁸⁸ Mustafa Bilge, “Osmanlı Arşivlerinin Arap Ülkeleri Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, (İstanbul Mayıs 1985), s. 193.

⁸⁹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç vd., (İstanbul, 2010), s. XXXIV.

⁹⁰ BOA, İ.DH, 102/5152; BOA, BEOAYN.d., 769/51; BOA, BEOAYN.d., 770/29.

⁹¹ BOA, İ.MVL, 204/6536.

⁹² İshak Keskin, “Resmî Evrak Neden Saklanır / İmha Edilir? Osmanlı İmparatorluğu'nda Evrak İmha Uygulamalarına Yönelik Bir Değerlendirme”, *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2021, s. 1-28; BOA, Y.MTV, 252/64.

hal'inden sonra sonra ikametgâhı olan Yıldız Saray'ında bulunan evraka el konularak Merkez Kumandanlığına gönderilmiştir. Daha sonra farklı heyetler⁹³ kurularak bu belgeler tetkik edilmiştir, bunların içindeki jurnallere el konulmuş ve devleti ilgilendiren diğer evrakı da Bâbîâlî'de Mahmut Kemal İnal'ın başkanlığından kurulmuş olan heyete göndermiştir. Heyet de bu belgeleri tekrar incelemiş, kurumlarla ilgili evrakı ilgili kurumlara, jurnal çıkınca da bu jurnalleri askerî heyete geri göndermiştir.⁹⁴

Bu jurnal belgeleri büyük bir tartışma konusu hâline gelmiştir. Meclis ve basında bazı kişiler bu belgelerin olduğu gibi yayımlanmasını isterken, bunun ciddi sonuçlar doğurabileceğinden endişe edenler bunun aksini savunmuşlardır. Nihayet bir heyet tarafından incelenmesine karar verilmiş,⁹⁵ inceleme sonucunda otuz yıldan fazla biriken ve çok büyük yekûn teşkil eden bu evrakın insanların, değişik ihsanlara mazhar olmak için birbirleri hakkında yazdığı jurnallerden ibaret olduğu anlaşılmış, bunun üzerine bunlar Bâb-ı Seraskerîye götürülüp yakılmıştır.⁹⁶ Aslında Mahmud Şevket Paşa (ö. 1913) bu jurnallerin neşrinden yana tavır almıştır. Ancak Enver Paşa (ö. 1922) bu jurnallerin aile efratlarını hatta bazen baba ve oğlu birbirine düşürme tehlikesini meydana getireceğini söylemiş, Harbiye nazırı olunca da bunları yaktırmıştır.⁹⁷ Bu arada jurnal dışında devleti ilgilendiren bazı evrakın da bu evrak içinde yakılma ihtimali de bulunmaktadır.⁹⁸

Buradan anlaşılacağı üzere, Osmanlı arşiv belgelerinin günümüze ulaşmamasının sebeplerinden biri, son dönemde gereksiz olduğu düşünülerek imha edilen Yeniçeri Ocağı evrakları, esnaf tezkireleri, cizye kayıtları ve jurnal belgeleri gibi tarihî belgelerdir.

Sonuç

Osmanlı Devleti, hâkimiyetindeki insanlar ve topraklar ile ilgili malumatı, bunun için düzenlediği kanun ve nizamları, uluslararası ilişkileri, kendi insanının birbirleriyle ve devleti ile olan muamelesini belgelemeye ve bunu kayıt altına alıp sonraki kuşaklara aktarmaya azami itina göstermiştir. Temelde Bâbîâlî ve Dîvân-ı Hümâyûn belgeleri, Defter-i Hâkânîye ait defter ve belgeler, devletin muhasebât ve maliyesi ile ilgili defter ve belgeler ile mahkemelerce tutulan şer'iyye sicilleri gibi dört başlıkta sınıflandırılabilir bu kayıtlar kese, torba ve sandıklara konularak muhafazası için ayrılmış mahzenlerde tutulmuştur. Ancak bazı sebeplerden dolayı bu belgeler bugün devletin resmî arşivi olan Osmanlı Arşivine intikal etmemiştir. Bu sebeplerden bazıları; Osmanlı Devleti'nin hükümet merkezi konumundaki

⁹³ BOA, MV, 159/81; BOA, MV, 186/12.

⁹⁴ Tahsin Öz, "Yıldız Marûzat Dairesi Arşivi", IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952), s. 452.

⁹⁵ Emrullah Tekin, "Hafîye", *DİA*, C. 15, 1997, s. 115-116.

⁹⁶ Faiz Demiroğlu, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, (İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yay. 1955), s. 8-10.

⁹⁷ Süleyman Kâni İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafîyelik ve Sansür, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, (İstanbul: Temel Yay., 1999), s. 137-138.

⁹⁸ Tahsin Öz, "Yıldız Marûzat Dairesi", s. 453.

Bâbîâlî'de çıkan yangınlarda çok sayıda belgenin yanması, devletin son zamanlarında evraka olan ilginin azalması ve ihmaller sonucu belgelerin bulunduğu mahzenlerde yağmura, neme, rutubete maruz kalmasıyla çürümesi, 1931 yılında İstanbul Defterdarlığı Arşivine ait bir milyondan fazla belgenin hurda kâğıt niyetiyle Bulgaristan'a satılması, devletin son dönemlerinde yapılan savaşlar sonucu büyük toprak kayıpları ve kaybedilen topraklarda çok sayıda belgenin kalması yine savaşlar çerçevesinde olarak 1402 yılında Timur ile yapılan Ankara Savaşı'nda devletin mağlup olması neticesinde başkent Bursa'nın ve burada bulunan hükümdarlık sarayının Timur'un ordusu tarafından yağmalanması, yine farklı zamanlarda devlet evrakının ayıklama ve imha işlemine tabi tutulması sonucunda başta Yeniçeri Ocağı evrakı olmak üzere bazı cizye evrakıyla esnaf tezkirelerinin, eski patent ve tezkire kayıtlarının, Sultan II. Abdülhamid döneminde oluşan jurnal evrakının ve bu evrakın içinde başka belgelerin imha edilmiş olmasıdır.

Osmanlı'nın son döneminde oluşan ihmallerin yanında özellikle son vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi gibi insanlarda arşivin korunması ile ilgili hassasiyet oluşmuş, bunların uyarıları neticesinde devlet işin farkına varmış ancak iş işten geçmiştir. Evrakın korunması ve tasnif edilmesi yönünde bazı çalışmalar yapılmış olsa da bunlar ödenek ve yer sıkıntısı yüzünden yetersiz kalmıştır.

Evraka olan ilgisiz Cumhuriyet'in ilanından sonra da yer yer kendini göstermiştir. Özellikle İstanbul Defterdarlığı evrakının Bulgaristan'a satılması bunun en bariz delilidir. 1931 yılında milyonlarca evrak Bulgaristan'a hurda niyetiyle satılmıştır. Bu olayın gazetelerde yazılarak büyük tepki çekmesi, Muallim Cevdet gibi insanların uyarıları sonucu devlet olaya el koymuş, ancak milyonlarca belgenin Bulgaristan'a ulaşmasının engellenmesi işinde geç kalınmıştır.

Bu olaylar kamuoyunda arşivlerin korunması konusunda bir hassasiyet meydana getirmiştir. Bunun sonucunda tasnif faaliyetlerine yeterli olmasa da hız verilmiştir. Farklı zamanlarda yapılan mevzuat değişiklikleriyle Türk arşivciliği kurumsallaşmış, 1984 yılında Başbakanlığa bağlı genel müdürlük, 2018 yılında yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanlığına bağlı başkanlık statüsüne kavuşmuştur.

Netice itibarıyla, Osmanlı arşiv evrakının günümüze intikal edemeyen kısmı, sadece belgelerin değil, aynı zamanda medeniyet hafızasının da yitimi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, arşivcilik meselesi yalnızca tarihçilerin değil, kamu yöneticilerinin ve toplumsal hafıza inşasıyla ilgilenen tüm aktörlerin sorumluluğu altındadır. Geçmişin hatalarından ders alarak, arşivlerin muhafazası, dijitalleştirilmesi, kamuoyunda arşiv bilincinin geliştirilmesi, çağdaş arşivciliğin temel vazifeleri arasında yer almalıdır.

EXTENDED ABSTRACT

Since its foundation, the Ottoman Empire carried out official correspondence, records and bookkeeping in a serious and disciplined manner. The Treasury of Documents (Hazine-i Evrak), where documents were regularly produced and stored, was established in 1848 on the initiative of Grand Vizier Mustafa Resid Pasha. Although the Ottoman archival practice was institutionalized over time,

some of these documents have not survived to the present day due to various reasons. This study examines the main factors that prevented the transfer of Ottoman archival documents on a historical basis and analyzes the administrative, political and physical conditions that affected this process in a multidimensional manner.

Ottoman official documents can be evaluated under four main heading

- 1) Bâb-ı Âli and Divân-ı Hümâyûn documents: These include the hatt-ı hümâyûn written by the sultans themselves until the reign of Sultan Abdülmecid, the ahkâm books, which are the state's law and order compilations in which the decisions taken in the divan-ı hümâyûn were recorded, and the mevâcib books in which the salaries of the military class receiving from the state were recorded.
- 2) Books and documents belonging to Defter-i Hâkânî: These are the books and documents in which all kinds of records related to real estate and land are kept. Since land in the Ottoman Empire was given in return for military service under the name of dirlik and was evidence of ownership, these records were kept very meticulously and the utmost effort was made to preserve them.
- 3) Books and documents related to the accounting and finance of the state.
- 4) Şer'iyye registers kept by the courts.

For some reasons, these documents could not reach the official archive of the state, which was previously called Hazine-i Evrak but became the Ottoman Archives.

The main factor in the failure of the documents to be transferred to the archives was the destruction of Istanbul due to frequent fires. Due to structural deficiencies such as the density of wooden architecture, inadequate fire extinguishing equipment, and limited water resources, central bureaucratic buildings such as Bâbîâlî frequently burned; in these fires, documents were destroyed on a large scale. The Bâbîâlî fires of 1755, 1808, 1826, 1838, 1878 and 1911 were devastating in terms of the amount of documents lost.

Secondly, institutional indifference and negligence towards documents led to their decay and destruction by moisture and dampness. In this context, the lack of sufficient personnel in archival units, the piling up of documents in crates and bags without classification, and the neglect of documents in archival storages for many years paved the way for the destruction of documents. The information provided by intellectuals of the period such as historiographer Ahmed Lütfî Efendi and Abdurrahman Şeref reveals the lack of archival awareness.

Thirdly, due to wars and territorial losses, Ottoman documents fell into enemy hands or were destroyed on site. Especially as a result of the Russo-Turkish War (1877–1878), the Balkan Wars and World War I, Ottoman archives in the Balkans, North Africa and the Middle East were either destroyed or transferred to the archives of recently established states. There are still many documents from the Ottoman period in various institutions in Bulgaria, Macedonia, Libya and Egypt.

Fourthly, the issue of deliberate destruction of documents has led the state to destroy archive materials for ideological or administrative reasons at certain times. The documents belonging to the Guild of Janissaries, which was disbanded during the reign of Mahmud II, and the jurnal documents of Abdülhamid II were

burned and destroyed for political reasons, especially in the early years of the First Constitutional Era.

The most dramatic event was the sale of approximately 1.5 million documents in the Finance Archive to Bulgaria in 1931 by the Istanbul Treasurer's Office as scrap papers. Muallim Cevdet's letter to the Prime Minister Ismet Pasha upon this event shows both how weak the archival consciousness was and the late but strong public reaction. These documents were purchased by Bulgaria, but their archival value was later recognized and they were taken under protection.

Finally, fires in the provinces, inadequate physical conditions and lack of administrative supervision also contributed to the loss of archives. Documents such as population registers, court decisions and records kept in government mansions were severely damaged in provincial fires.

This study reveals the historical tragedy of archiving by analyzing the reasons for the loss of Ottoman archival material not only in terms of technical issues, but also in terms of political, institutional and historical dimensions. This issue is still relevant in terms of the development of archive awareness, the preservation of historical memory and institutional continuity.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Sultan Mehmed II (AE.SMMD.II.), 1/2, 1/26.

Ali Emiri Sultan Murad I (AE.SMRD.I.), 1/11.

Bâb-1 Âlî Evrak Odası (BEO), 3563/267166, 3564/267283, 3564/267285, 3567/267516, 3701/277547, 4250/318696.

Bâb-1 Âli Evrak Odası, Ayniyat Defterleri (BEOAYN.d), 769/51, 770/29.

Bâb-1 Âsâfî, Dîvân-ı Hümâyûn Sicillâtı Mühimme Defterleri (A.{DVNSMHM.d), 1, 183/11.

Cevdet Maliye (C.ML), 39/1756.

Dâhiliye Nezâreti İdare (DH.İD), 61/41.

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK), 29/22.

Dâhiliye Nezâreti Mebâni-i Emiriye Hapishâneler Müdüriyeti, (DH.MB.HPS), 79/45.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, (DH.MKT), 1775/145, 1802/60, 1989/49, 2105/32, 2247/91, 3/11.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi, (DH.EUM.MH), 27/1.

Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia, (DH.MTV), 47/4.

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi, (DH.SN.THR), 24/31, 77/14.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi, (DH.ŞFR), 665/68, 665/108, 665/109, 665/110, 665/112, 665/113, 665/114, 665/115, 665/116, 665/118. 665/119, 665/120, 665/121, 665/122.

Dâhiliye Nezâreti Umur-ı Mahalliyye ve Vilâyât Müdürlüğü Kataloğu (DH.UMVM), 152/72, 152/74.

Evkaf Vakfiyeler (EV.VKF), 19/19.

Hatt-ı Hümayun, (HAT), 758/35538.

İrade Dâhiliye (İ.DH), 614/42809, 102/5152.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MSM), 25/685.
İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 204/6536.
Mabeyn-i Hümayun İradeleri (MB.İ), 134/88.
Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), 829/13.
Meclis-i Vâlâ (MVL), 690/1.
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 159/81, 186/12.
Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı (A.MKT), 99/51.
Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A{MKT.MHM), 259/50.
Sadaret Müteferrik Evrakı (A.}M), 17/99.
Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A{MKT.UM), 309/1.
Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 377/60, 1153/8, 1740/4, 2691/29, 2786/10.
Tapu Tahrir Defterleri, (TT), I/M.
Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 252/64.

1.2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, (30-10)/146-42-11, 146-42-8, 146-42-5.

2. Gazeteler

Akşam, 22 Mayıs 1931.
Cumhuriyet, 11 Temmuz 1932.
Cumhuriyet, 26 Mayıs 1931.
Milliyet, 21 Mayıs 1931.
Son Posta, 26 Mayıs 1931.
Son Posta, 17 Eylül 1932.
Vakit, 27 Kasım 1932.
Yarın, 21 Mayıs 1931.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Abdurrahman Şeref, “Bâbîâlî Harîkleri”, *Târih-i Osmânî-i Encümeni Mecmuâsı (TOEM)*, C. II, S. 7, 1 Nisan 1327, s. 446-450.
Abdurrahman Şeref, “Evrak-ı Atîka ve Vesâik-i Târihiyyemiz”, *TOEM*, C. I, S. I, 1 Nisan 1326, s. 9-19.
Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 4, (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye, 1309).
Aktaş, Necati ve Halaçoğlu, Yusuf: “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 5, 1992, s. 122-126.
Bali, Rifat N., *Bir Kıyımın, Bir Talanın Öyküsü, Hurdaya (S)atılan Matbu Eserler, Evrak-ı Metrûkeler, Arşivler*, İstanbul: Libra Kitapçılık, 2014.
Başar, Fahmeddin: “Fetret Devri”, *DİA*, C. 12, 1995, s. 480-482.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, haz. Yusuf İhsan Genç vd., İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2010.
Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi) I, haz. Uğurhan Demirbaş vd., Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2000.
Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 1994.

- Bilge, Mustafa: “Osmanlı Arşivlerinin Arap Ülkeleri Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul Mayıs 1985, s. 189-193.
- Çetin, Atilla: “Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul Mayıs 1985.
- Çetin, Atilla: *II. Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Belgeler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985.
- Demiroğlu, Faiz: *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yay. 1955.
- Elker, Selâhaddin: “Mustafa Reşid Paşa ve Türk Arşivciliği”, *IV. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (10-14 Kasım 1948)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952, s. 182-189.
- Ergin, Osman Nuri, M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi, İstanbul: Bozkurt Yay. 1937.
- Ergin, Osman Nuri: *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C. 2, İstanbul: İBB Yay., 1995.
- Ergin, Osman Nuri: *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C. 3, İstanbul: İBB Yay., 1995.
- Eyice, Semavi: “Bâbîâlî (Mimari)”, *DİA*, C. 4, 1991, s. 386-389.
- Faroqhi, Suraiya: *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- İnalcık, Halil: “1431 Tarihli Timar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Timar Sistemi”, *IV. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (10-14 Kasım 1948)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952, s. 132-140.
- İnalcık, Halil: “Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, 1985, s. 31-37.
- İpşirli, Mehmet: “Bâbîâlî (Tarih)”, *DİA*, C. 4, 1991, s. 378-386.
- İrtem, Süleyman Kâni: *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yay. 1999.
- Kanunnâme-i Âl-i Osman, Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin*, Haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul: Kitabevi Yay. 2023.
- Keskin, İshak: “Osmanlı Bürokrasisinde Evrak İmha Uygulamaları”, *I. Uluslararası Türk Devlet Yönetimi Geleneği Sempozyumu*, Bişkek, 2016, s. 315-321.
- Keskin, İshak: “Resmî Evrak Neden Saklanır/İmha Edilir? Osmanlı İmparatorluğu'nda Evrak İmha Uygulamalarına Yönelik Bir Değerlendirme”, *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2021, s. 1-28.
- Kurt, Selami: “Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi'ndeki Osmanlı Evrakı”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 3, 2021, s. 78-98.
- Kuzucu, Kemalettin: *Bâbîâlî Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: 2000.
- Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, haz. Orhan Sakin - Uğurhan Demirbaş, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996.
- Öz, Tahsin: “Yıldız Marûzat Dairesi Arşivi”, *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952.
- Özcan, Tahsin: “Muhallefât”, *DİA*, C. 30, 2020, s. 405-406.
- Sağlam, Nevzat: *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsintü'l Âsar ve Hakâikü'l-Ahbar'ı 1166-1188 / 1752-1774*, Ankara: TTK Yay. 2020.
- Tekin, Emrullah: “Hafiye”, *DİA*, C. 15, 1997, s. 115-116.
- Ünal, Uğur: *Arşivciliğimizin Yüz Yılı, 1846-1945*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2023.
- Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.8, Haz. Nuri Akbayan, İstanbul: Yapı Kredi Yay. 1999.
- Yıldız, Kenan: *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili, (Doktora Tezi)*, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul: 2012.